

BİLDİRİ:

"Âşık Edebiyatı Metinlerinin Tahlili Üzerine Düşünceler"***

Prof. Dr. Erman ARTUN*

Metne yönelik edebiyat eleştirisi, Batı'dan gelen çeşitli eleştirel bakış açılarının da etkisiyle bir süreden beri edebiyatımızın ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Âşık şiirimizi sağlıklı anlayabilmek ve tahlil edebilmek için metinden yola çıkarak anlatılmak isteneni yorumlamak gerekir. Metin tahlili çalışmalarını yönlendiren geleneğin belirlediği, anlam yüklediği, güzellik ve değerlilik bakış açısı olmalıdır. Gelenek dışı her tür yorum ve açıklama öznel olacaktır. Âşık şiirini sağlıklı değerlendirebilmek için zamanın sosyal hayatı, halkın yaşayışı, adetleri, bazı şairlerdeki tasavvuf hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. Âşıklar şiirlerindeki dörtlükler arasında kullandıkları kelimeler arasında mutlaka bir ilişki kurarlar. Kelimeleri seçerken, yakın ve uzak anlamları ile birbirine bağlayarak kullanırlar. Bu bildirimizde âşık edebiyatı metinlerinin tahlili üzerine görüşlerimizi sıralayacağız.

Some Considerations on Analysing The Turkish Folk Literature

Literature criticism depended on text has been taken into consideration with the effect of Western literary viewpoint. To understand and analyse the Turkish folk literature carefully, we should comment the meaning took place in texts. Viewpoints have to be some aesthetic values relying on that traditions. It would be subjective remark not relying on tradition. It should be informed about folk traditional values, folk lifestyles and their habits and some values in sufism and its poets. In folk literature words are important in that poets connected their various meanings, connotations and thus they create the products.

In this paper, we remark some thinking about criticism in Turkish folk literature.

Âşık edebiyatı, Metin tahlili, Metni anlama,

Folk literature, Analysing, criticism

* Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Ed. Bölümü/ Adana
erartun@cu.edu.tr 03223386777 iş 0322 338 6070 faks

** Gaziantep Araştırmaları Sempozyumu (Sözlü Kültür, Dil ve Edebiyat) 10-12 Nisan 2008

Âşıklık geleneği, çağlar süren deneyimlerden geçerek biçimlenmiş, kendine özgü icra töresi, geleneğe dayalı yapısı, âşık olmak ve âşıklığı sürdürmek için uyulması gereken kuralları olan bir gelenektir.

Türk toplumunun çağlar boyu beğeni ve heyecan kaynağı olan âşık edebiyatımızın ürünlerini incelemek, onları anlamaya çalışmak ve onlardan yeniden zevk alabilmek için ne yapmak gereklidir? Nasıl bir yol bulmalı, nasıl hazırlanmalı ve nelere dikkat edilmelidir? Bu edebiyatı anlamaya çalışmak için önce, bu edebiyatın tahlile gerek olmayan, okunup geçilecek bir edebiyat olmadığını kabul etmek gerekir.

Metne yönelik edebiyat eleştirisi, Batı'dan gelen çeşitli eleştirel bakış açılarının da etkisiyle bir süreden beri edebiyatımızın ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Edebî metinleri açıklama, anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları, günümüzde geçmişin tanıtılması, yaşatılması, geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması edebiyat teorisi içinde, metin açıklama, inceleme, değerlendirme çalışmaları önem kazanmıştır.

Edebî metni, yani estetik değeri olan yazılı edebiyat ürününü, anlama, açıklama, tanıtmaya ve değerlendirme amacıyla yapılan çalışmalar eskiye dayanmaktadır. Edebî metin açıklamaları metinde geçen bazı kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının açıklanması, mazmunların çözümlenmesi, ibare, deyim ve terimlerin çeşitli bilim dallarıyla olan ilişkilerinin belirtilmesi şeklinde yapılmaktadır. Klasik metin açıklamaları genellikle kelime açıklaması şeklinde yapılmıştır. Şiir metinleri tek tek dörtlülere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş bir bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi yapılmamıştır (Artun, 2007: 35).

Âşık Şiiri Geleneği:

Bir anlam, bir söz söyleme sanatı olan şiir, geçmiş yüzyıllar içinde birçok değişikliğe uğramıştır. Âşık edebiyatımızda şiir; geleneğe bağlı bir anlamın semboller, ritimli sözler ve uyumlu sesler yardımıyla aktarılmasıyla şekil bulan bir anlatım biçimidir. Âşık nazımının belli başlı öğeleri ölçüyle ayak ve uyaktır. Âşığın şiiri, bir estetik anlayışın, bir geleneğin, uymak zorunda olduğu kuralların bütünüdür. Âşığın bağlı bulunduğu gelenek ve çevre şiirin oluşmasında belirleyicidir. Her âşık, gelenek belirleyici olsa da diğer âşıklardan ayrı bir anlatıma sahiptir.

Âşık şiiri geleneğimiz, dönemine ve âşığına göre değişen ölçülerde motif ve imaj zenginliği olduğundan kolay anlaşılır bir şiir değildir. Âşık şiirinin şiir dünyasına yüzlerce şiir inceledikten sonra girebilirsiniz. Âşıklar şiirlerindeki dörtlülükler arasında kullandıkları kelimeler arasında mutlaka bir ilişki kurarlar. Kelimeleri seçerken, yakın ve uzak anlamları ile birbirine bağlayarak kullanırlar. Âşık edebiyatı geleneğini bilmeden, âşık şiirinin tarihsel ilgisini kavramak, anlamak, yorumlamak, çözümlenmek, düzeyli bir şiir eleştirisi yapmak mümkün değildir. Âşık şiirinin, inceleme veya çözümlenmesinde şiirin bütünlük içindeki varlığını sağlayan ruhu ve metnin tarihsellik ile ilgili bağı göz ardı edilmemelidir (Artun, 2007: 35).

Âşık edebiyatı geleneği bütün maddi dünyası ve aynı zamanda bütün kültürel varlığı mitleri ve ideolojisiyle, teşbih ve istiare sanatlarının dolayısıyla mecazlaşmış ve kalıplaşmış sembollere dönüşen mazmunların yararlandığı geniş kaynağı oluşturur. Âşığın hayal gücünün ulaşabildiği her türlü soyut kavram şiire konu olur. Âşık, yalnızca hazır söz malzemelerinden yararlanmıyor; güzel sevgili, gönül ve felek gibi kavramları dile getirişte de ortak kalıplardan yararlanıyor. Âşık, duygu yoğunluğu içindedir. Anlatım yolları zengindir, lirizm şiire hakimdir. Kalıplaşma bir tekrar değil, anlatım zenginliğidir.

Âşık edebiyatının çeşitli türlerinde deyişi belirleyen etkenler, bu sanatçıların yaratma ve icra özellikleridir. Âşık, şiirlerini yazmaz söyler. Büyük ustalar, ünü yaygın âşıklar doğaçtan söyleme bakımından özel yetenekleri olan kimselerdir. Âşıkların değeri bu yeteneklere göre ölçülür. Bu nedenle âşıkların yarattığı şiirde özellikle sözlü geleneğin hâlâ canlı olduğu çevrelerden çıkan âşıkların şiirlerinde doğaçtan söylemenin koşullarından ileri gelen birtakım deyiş özellikleri açıkça görülür. Her dörtlülükte duyguların, düşüncelerin imgelerin yükü, ilk iki dizeden çok, son iki dizeye bindirilir. İlk iki dize çoğu zaman hazır, basma kalıp sözlerdir, arkalarından gelen sözlerle ilgileri yoktur ya da âşık bu dizelerde uyaklarını ortaya koyar. Söyleyeceği sözü söyleyene kadar oyalanır. Her dörtlülük, aynı şiirin öbür dörtlülüklerinden bir ölçüde kimi zaman da tamamıyla bağımsızdır. Belli bir olayı anlatır gibi görülen parçalarda kimi zaman çelişmeye varan bir sıralama yoksunluğu dinleyeni şaşırtır.

Yinelemeler pek sık görülür. Âşık, türküyü çığırdığı zaman bağlama dizesi veya diğler dizeler üzerinde uzun uzun durur. Bunlar musiki eşliğinde doğaçtan söylemenin sonucudur (Boratav, 1968:350).

Geleneğe bağı özğün bir âşık şiiri tarihi, kültürel, toplumsal birikimi taşıyan dille, kişisellik süzgecinden geçerek oluşur. Özgünlük, âşığın malzemesini nasıl kullandığına bağıdır. Her âşık nesnelere farklı görüp kendi dünyasına farklı yerleştirir. Türk şiirinde İslâm etkisinden önce ciddi bir yapı ve içerik gelişmesi olmuştur. Âşık şiirinde somut elemanlar göze çarpar. Bu, görsel imajların ağır bastığı bir dünyadır. Âşık şiiri, birimi olan dörtlük aracılığıyla anlaşılır. Dörtlükte iç içe bir hayaller dünyası ve bu hayaller dünyasının ifade edilmiş biçimi vardır. Onların kullanılış şekilleri âşığın kişiliğini ortaya çıkarır. Bir dönemin âşıklarındaki ortak çizgiler o dönemin özelliklerini oluşturur. Bir âşığın şiirini doğru şekilde açıklayabilmek için onun âşık kişiliğine tamamen nüfuz etmek gerekir. Âşıklar arasında görülen etkileşimler normaldir.

Âşık şiirinin belirlenmiş bir dili, şekli, üslubu ve estetiğı vardır; ancak kimi zaman güzel manayı yakaladıklarında bilerek şiir geleneğe şekil olarak uymasa da ayak ve kafiyeyi ikinci plana atarlar. Âşıklar bunu “manayı kafiyeye kurban etmeme” olarak nitelerler. Ayağı, kafiyeyi geleneğe uygun, doğru kullanmak şiiri yakalamak için yeterli değildir. Mükemmeliyetçi çabayla söylenmiş birçok şiir ayak ve kafiyenin ses yoğunluğunda kaybolmaktadır. Âşıklık geleneğinde saz eşliğinde genellikle doğaçlama söylendiğı için şekil ve manayı birlikte yakalamış şiirler azdır.

Şiirde öz ve biçim bir bütün oluşturur. Âşığın düşünce dünyası, aldığı eğitim, içinde bulunduğu sanat ve kültür ortamı, âşığın dilini ve anlatım biçimini belirler. Ayrıca âşıklar, işledikleri konulara göre anlatım biçimi belirlerler. Kahramanlık şiirlerinde epik-lirik, güzellemelerinde lirik anlatım kullanırlar. Yine de onları diğlerinden farklı kılan kelime seçiminden, söz dizimine, söz sanatlarından, ahenk öğelerine kadar uzanır. Âşık, kendine özgü bir dil dünyası olan söyleyicidir. Bu söylemede dil, anlatımı etkili kılan niteliktir.

Metin İnceleme:

Metin incelemesiyle ilgili olarak tenkitte metni her yönüyle gözler önüne serme, bu yolla değerlendirme ve değerlendirerek seçme işinin ön planda olduğu görüşü yaygındır. Metin incelemesi edebiyat çalışmalarının önemli bir koludur. Şiirinin anlaşılması, açıklanması, değerlendirilmesi amacıyla yapılan metin çalışmalarında bazı terimlerin anlamları, anlam ve uygulama bakımından benzeşen ve ayrılan yanları ele alınmalıdır.

Metin incelemesi, bir metnin açıklanmasını esas alır. Amaç okuyucunun anlamakta zorlandığı metni açık ve anlaşılır kılmaktır. Her türlü metni inceleyip çözmektir. Metin incelemesi bir edebi eseri inceleme ve çözümleme biçimidir. 20. yüzyıldan itibaren Batıda gelişip yaygınlaşan edebi metin incelemesinin temel amacı eseri bir bütün olarak çözümlenektir. Metnin çözümleme amacı, eseri; içerik, yapı, dil ve üslup yönünden anlamaktır. Her okuyucu edebi eserin dilini çözüp onun semboller dünyasına bütünüyle nüfuz edebilmesi mesajını tam ve doğru anlayabilmesi estetik zevkle mümkün olur.

Şiir açıklamalarında okuyucunun anlayamayacağı, anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da bölümlerinin açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Bilgilendirme açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapılır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir. Metin açıklayıcısı metni açıklarken yorumunu da katar.

Bir metnin incelenmesi; o metnin farklı bir gözle görülerek tanıtılması; farklı açılardan ele alınıp analiz edilmesi ve tanımlanması; belli başlı değer yargıları içerisinde değerlendirilmeye tabi tutularak ondan, “fayda” ve “güzellik” adına hüküm çıkarılmasıdır.

Eski metin incelemelerinde çoğu kez konuyla doğrudan ilgisi olmayan bilgilerin sıralanması incelemeyi saptırıp bir karmaşık bilgi yumağına çevirmiştir. Bir metnin incelemesinde âşığın bağlı bulunduğu gelenek, yaşamı, eğitimi, biliniyorsa yazılma nedeni bilgisi, içinde bulunduğu, etkilendiği çevreler vd. göz ardı edilmemelidir. Edebiyatımıza bir bütün olarak bakılmalıdır.

Herhangi bir dil ögesinin veya bir kavramın âşığın şiirinde kazandığı anlamı değerlendirebilmek için şiirin tamamı, yani varlık nedeni gereklidir. Şiiri oluşturan dil malzemesinin şiir içinde yüklendiği işlevler, kazandığı değer ve dinleyende bıraktığı etki önemlidir. Şiir; dilin kurallarının verdiği olanaklar ölçüsünde sistem özelliği kazanır. Şiirde dilin kazandığı değerler kendi aralarında da bir ilişkiler ağı kurarlar. Şiirde kelimelerin yan anlamları, yüklendiği duygu ve değerler, okuyucuda uyandırdığı izlenimler, hatırlattığı, düşündürdüğü özellikler onun düz anlatımının dışındadır.

Şiir çözümlemesinde, eleştirisinde de yöntemler tek başlarına ancak belli bir yere kadar işe yarar. Şiirin yapısını, sesini, anlamını, anlam aktarmalarını, simgelerini, göstergelerini, dilin dil verimlerini aynı anda gözetem zenginliği tek yönlü yöntemle çözümlenemez. Şiirde imge hayaldir. Mazmun, sembol, alegori, teşbih ve temsili istiare ile şairin duygularıyla algıladığı varlık ve durumların şiire yansıyış biçimidir. Dış yapı kelimededen başlar. Nazım şekli veya metne kadarki süreçte bütün dil ve yapı unsurlarını kapsar. Şiirde dış yapı, kelime, kelime grupları, vezin, kafiye, cümle, mısra, beyit, benzetme ve nazım şekli gibi pek çok unsurun belli bir bütünlük içinde bir araya gelmesiyle hayat bulur.

Her türlü içerik bir biçim içinde var olur. Duygu, heyecan, hayal, düşünce ve intibaların dışı vurumu veya somutlaştırılması çeşitli yollarla gerçekleştirilir. En etkili araç ise dildir. Şiir bir dil sanatıdır. Şiir, yapısıyla güzellik bulur. İçerik, ancak sağlam bir estetik yapı içerisinde şiir niteliği kazanır.

Şiir dili, şiirin bağlı bulunduğu dilin dilbilgisi yapısından farklıdır. Şiir dili, üst dildir. Üst dil, şairin estetik endişelerini gidermek için başvurduğu bilinçli tercihten doğar. Şiir dilini zenginleştiren pek çok edebi sanat doğrudan doğruya kelimelerin anlamları üzerine inşa edilir. Şair çeşitli ilgiler yoluyla onlara yeni anlamlar kazandırır. Doğal dile göre bir üst dil olan şiir dili kelimelerin temel anlamlarından çok yan anlamları üzerine oturur. Bu yolla kelime ilk anlamının ötesinde anlam kazanır. Şiirde kelimelerin çağrışım değerinden başka duygu değeri vardır. Bahar, çiçek, mezar, ölüm gibi kelimeler dinleyiciye farklı duygular verir. Şairler şiirde bu ses değerlerine dikkat ederek ahenk musikisi sağlarlar. Şairler şiirde kelimelerin anlam, çağrışım ve duygu değerine çok dikkat ederler.

Âşığın üslubu bireyseldir, kaynağını geleneğin belirleyici çerçevesi içinde âşığın deneyimlerinden alır. Bir âşığın üslubu, dil malzemesini şiirde doğru, güzel, kendine özgü bir şekilde kullanmasıdır. Bir üslûp araştırmasında, âşığın üslûbunu belirleyici öğelerin ortaya çıkarılması, şiirde dil malzemesini nasıl kullandığı bu malzemeye ait öğeler arasındaki ilişkilerin ne olduğu, hangi biçimi nasıl, niçin kullandığı sorularının cevaplarının aranmasıdır. (Artun, 2007: 35).

Dilin poetik-şiiresel fonksiyonu üzerine inşa edilen şiir açık açık söylemez, sezdirir. Her okuyucu şiire kendi ruh kültür yapısına göre anlam verecektir. Ama şair kapalılıkta da bir yere kadar olmalıdır. Fazla kapalılık şiiri belirsiz kılacaktır. Âşığın duyuş ve düşünüş biçiminin bir anlatımı olan âşık şiiri, bir bütün olarak anlaşıldıktan sonra, onun ayrıntısına inmelidir.

Bir metin derinliğine inilerek, bütün yönleriyle ortaya konulmalıdır. Bir metnin, mecaz ve duygu dünyasından, imajlarının ufkuza inmek, o metnin derinliğine nüfuz etmek ancak, o edebî eser üzerinde belli yöntemlere göre yapılacak incelemeyle mümkün olur. Bir değerlendirmede, incelenen eserin belli normlara uygun olmayan noktaları değerlendirileceği gibi, o eserin dil, şekil, yapı ve anlam bakımından güzellikleri; görünen anlamının derinliğinde gizlenmiş zengin hayâl dünyası; sanatın dışı yansıyan ince, derin ve estetik görünüşleri ortaya konulmalıdır.

Bu konuda birbirini tamamlayan çeşitli bilgilere rastlıyoruz (Aktaş, 1987:27; Bilgegil, 1980, Kortantamer, 1993; Dilçin, 1991;Kaplan,1969; Ceylan,2000; Kut,2000; Moran,1991; Tarlan, 1981; Wellek,1983; Mengi,2000).

Metni Şerh Etme – Eleştirme- Tenkit:

Metin şerhi metni anlama ve anlatma, tenkidi ise, metni duyma, ona estetik yönden değer biçme, güzel, çirkin niteliklerini verme işidir. Bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi ve sezgisiyle aşamayacağı bazı güçlükler vardır. Metnin inanç ve düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir.

Eleştirmenin görevi, bilim diliyle ve karşılaştırmalı bir çalışmayla şiirden duyduğunu duyurmak, anladığını anlatmak için tahlilini, tespit ettiği olumlu-olumsuz yönleriyle ve objektif bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Eleştirmen, incelediği eserin edebî değerinin bulunup bulunmadığını; metnin özüne sindirilmiş topluma ait değer yargılarının olup olmadığını; metinde, toplumun faydadan güzele, maddeden mânaya doğru akıp giden estetik heyecanlarının ele alınıp alınmadığını sistematik bir şekilde ortaya koymak ve bu konuda seçici olmak zorundadır. Eleştirmen tahlili yapılan şiirin okuyucu tarafından daha yakından tanınmasını sağlamak, onun bir takım semboller, mazmunlar, mefhumlarla örtülen düşünce, duygu, hayal ve gerçek dünyasındaki edebî güzelliğini anlaşılır kılmak, devrinin estetik anlayışına uyup uymadığı hakkında objektif bir değerlendirme yapmak durumundadır.

Edebî eser, dönemin ruhuna işleyen güzellikleri yansıtabilmiş midir? Bir kültür ve uygarlığın san'at anlayışına ses ve soluk olabilmemiş midir? Bu soruların yanıtı o eserin her cephesinin ele alınması, anlaşılıp tahlil edilmesiyle açığa çıkabilir. Eleştirmenin görevi; şâirin, büyük bir kültür ve medeniyetin estetik anlayışı ve kabulleri olan şiirinde, okuyucuya tebliğ ve özellikle telkin ettiği mesajı, bütünüyle kavraması, sezinlemesi ve bunu şâirin şiir âleminde ifade edebilmesidir.

Şiir dilinde kelimeler, görünen anlamlarıyla kalmayıp, mânâyâ doğru gittikçe derinleşmelidir. Şiirin ruhuna nüfuz eden mecazların, temel anlamlarından farklı şekil ve yapılarla bürünmüş kavramların, o anlayış ve ifade ediş biçimleriyle ortaya konulması edebî tenkittir.

Metin Tahlili:

Metin tahlili, edebi eserin nasıl dokunduğunu çözmektir. Edebi metin, çözümlene ve tahlil bekleyen metindir. Metin şerhi, metni anlaşılır kılmak amacıyla yapılırken, metin tahlili, edebi metinlerin edebiyat tarihi içindeki yerlerini, kültür zenginliğini, değer yargılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Metin tahlili çalışmalarının temel felsefesi; metinden yola çıkarak anlatılmak isteneni yorumlamaktır. Metin tahlili çalışmalarını yönlendiren geleneğin belirlediği, anlam yüklediği, güzellik ve değerlilik bakış açısı olmalıdır. Gelenek dışı her tür yorum ve açıklama öznel olacaktır.

Âşık edebiyatı geleneğini bilmeden, âşık şiirinin tarihsel ilgisini kavramak, anlamak, yorumlamak, çözümlenmek, düzeyli bir şiir eleştirisi yazmak mümkün değildir. Âşık şiirinin, inceleme veya çözümlenmesinde şiirin bütünlük içindeki varlığını sağlayan ruhu ve metnin tarihsellik ile ilgili bağı göz ardı edilmemelidir.

Bir şiirin nasıl anlaşılacağı sorunu asırlar boyunca her zaman kafaları meşgul etmiştir. Bazen şiirin yazarı bile kendi şiirini açıklama bakımından zor durumlara düşmüştür. Bir metin bağlamında anlama, o metni ortaya koyanın niyetini çözme ve metin kurucu ile okuyucu/bakıcı arasında sorulardan arındırılmış bir iletişim kurma demektir. Her metin, kurucusu tarafından bir niyeti gerçekleştirmek için var edilmiştir. Edebi metin anlamında yazar veya şiirin niyeti ise kurmuş olduğu metin içinde gizlidir ve bu metinler sanat yönü olduklarından açık değil kapalı bir yapı gösterirler ve adına imge dediğimiz sistemin çözülmesiyle anlaşılır hale gelirler (Tökel 2007:535-553).

Metin, çözümlenmeye açık bir yapı içerir ve bu çözümlene hiç de kolay değildir. Bir metnin anlamlandırılması, edilgen bir iş değil, metinle karşılıklı bir sözleşmedir; kuru bir canlandırma değil, yeni bir yaratıdır, anlamda yeni bir olaydır. Sanat eserlerinin doğasında zamanın ve mekânın dar kalıplarını aşan bir yapı vardır. Bu aşamada sanatçının niyet ve gayreti büyük rol oynar. Bu eserler her devirle değişmeyen insanî öz yapısıyla yeniden yorumlanırlar ve yeni anlamlar doğururlar. Şiirin de bir dil kullandığı hesaba katıldığında şiiri anlamak demek önce dili anlamak demektir. (Tökel, 2007:535-553).

Âşık şiirinin metin tahlilleri geleneğin mantığına, geleneğin yüklediği anlamlara bağlı olmalıdır. "Bana göre" anlayışıyla gelenek dışı anlamlar yüklemek tahlili öznel yapacaktır. İlk günden bugüne dek yazılmış geleneğe bağlı şiirlerle ortak bir düzen kurulmuştur. Bu düzenin dışında kalabilen âşık sayılmamıştır.

Âşık şiirini sağlıklı değerlendirebilmek için zamanın sosyal hayatı, halkın yaşayışı, adetleri, bazı şairlerdeki tasavvuf hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. Âşık edebiyatında tasavvufî anlam şiir sanatı içinde eritilmiş ve ilk görünen anlamın altına gizlenmiştir. Âşıklar şiirlerindeki dörtlükler arasında kullandıkları kelimeler arasında mutlaka bir ilişki kurarlar. Kelimeleri seçerken, yakın ve uzak anlamları ile birbirine bağlayarak kullanırlar.

Şiirde duygu ve düşünce; dil, şekil ve üslup aracılığıyla etkili hale gelir. Şiirde ilk göze çarpan şiirin dili ve şeklidir. Tahlilde dil ve şekilden hareket ederek içeriğe gidilmelidir. Tahlilci; âşığın, iç ve dış âleminde kopan duyguları bilmelidir. Her biri ayrı bir duygu, hayâl ve gerçek dünyası olan şiirde, ona yansıyan psikolojik, fizikî ve metafizik yapıyı tanınmalıdır. Estetik duygu, dille estetik zevki duyurmalıdır. Yoksa, şiir, şiir olma özelliğini kaybeder.

Şiirde konu edilen yalnızca içerik değildir. Şiirde şeklin, yapının, imaj sisteminin, sesin rolü vardır. Değerlendirirken yalnızca içerik değerlendirilmez. Tahlilden amaç, edebî eseri anlamak ve değerlendirmektir.

Şiir tahlillerinde, incelenen şiirle ilgili herkesçe kabul görecektir ortak görüşleri tespit etmek, kesin sonuçlara ulaşmak her zaman mümkün olmayabilir.

Her şiir bir amaçla yazılmıştır, şiir söz sanatlarının en karmaşığı olduğundan anlaşılması için en çetrefil uğraşları gerektirir. Bir şiirin içerik ve şekil yapısı âşğın amacını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiştir. Yani dize biçimi, kafiye yapısı, vezin veya vezinsizliği, şiirde kullanılan kelime kadrosu, ses sistemi, biçim tercihleri tamamen âşğın yazma amacıyla ilgilidir.

Âşık şiiri yazılan değil söylenen şiir olduğu için doğaçlama söylenir. Âşık söylemek istediklerini âşık şiiri geleneğinin sembolleriyle söyleyecektir. Geleneğin motifleri sembolleri ona yardımcıdır. Geleneği bilen okuyucu şiiri çözecektir.

Şiiri anlamak için yöntem kaçınılmazdır. Metinlere ancak şu veya bu kuramla yaklaşılmalıdır tarzındaki mutlaklaştırıcı, kökten, radikal veya fanatik tavırlar artık geçersizdir. Edebi metinler okundukları zaman hemen anlaşılabilir eserler olsaydı, bunca farklı akım, bunca farklı disiplin ortaya çıkmaz, bu kadar ayrı mekânlarda bu kadar yüksek nitelikli insan edebi metinlerin anlaşılması için bu kadar kafa yormazdı (Tökel 2007:535-553).

Okurun geçmiş yüzyıllarda yazılmış bir eseri anlayabilmesi, tadına varabilmesi ve değerlendirmesi için eserin yazıldığı çağdaki koşullar, inançlar, dünya görüşü, sanat anlayışı ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bundan ötürü eseri tam anlamıyla kavrayabilmek, ona doğru açıdan bakabilmek için okurun o çağa dönebilmesi, yazarın amaçlarını anlayabilmesi ve o çağın okurunun gözleriyle bakabilmesi lazımdır esere. Bu imkânı sağlamak en çok edebiyat tarihçilerine ve araştırmacılara düşer. Her şeyden önce elimizdeki metnin doğru ve yanlışsız olarak tespit edilmesi önemlidir. Tarihi eleştiri biyografiye de geniş yer verir. Tarihi eleştirinin hücumu uğradığı bir nokta da bazen edebiyatın özüne uzak düşmesi, ağırlığı eser hakkında bilgi vermesidir (Tökel 2007:535-553).

Sanat biçimleri ortaya çıktıkları dönemle bağlantılıdır ve değişik dönemlere ait eserler aynı şekilde yargılanamazlar. Geçmiş ile bugün, metin ile okur arasında bir köprü kurabilmek ve böylece anlama sürecinin ilk adımını atmaktır. Metnin yazıldığı devrin kurma biçimleri ve içerik alanları vurgulandıktan sonra modern terminolojinin devreye girmesi gerekir.

Şiir açıklamalarında okuyucunun anlayamayacağı, anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da bölümlerinin açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Bilgilendirme açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapılır. Metindeki kelimeler ve kavramlar açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyasının ortaya çıkarılması amaçlanır. Telmihler dünyası açıklanır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir. Metin açıklayıcısı metni açıklarken yorumunu da katar.

Metin tahlili bir edebi eseri bütünlüğü içerisinde bütünü oluşturan her türlü ögenin (anlam, yapı, dil, üslup) belli bir yöntemle ele alınıp incelenmesi, değerlendirilmesi, yorumlanmasıdır. Metin tahlilinde, şekil özellikleri, yazım özellikleri, dil öğeleri, edebi sanatlar, düşünce, duyuş, ayet, hadis, kıssa gibi özellikler incelenir. Beyit veya dörtlük verilir. Günümüz Türkçesine çevrilir. Dörtlükteki ya da beyitteki kelime, terim ibareleri, dini-

tasavvufi anlamdaki telmihler, benzetmeler ve edebi sanatlar incelenir. Bütünlüğü olan her şiir bu bütünlük ve kontekst bağlamı içerisinde ele alınmalıdır.

Âşık edebiyatı bir kavram ve kavramlar dizisi olduğu için metne yoğunlaşılır. Gerekecekçe onun dışına çıkmaz. Göndermeler tahlil edilen metne yöneliktir. Metin tahlilcisi edebiyat eseri karşısında eleştirmene göre daha objektiftir. Metin tahlilinde içerik, yapı, dil ve bunların alt unsurları ele alınıp edebilik sırrının çözülmesi amaçlanır. Tahlil müstakil metin çalışmasıdır. Metin parça değil, bütündür. Metin tahlilcisinin arayacağı sorulara cevaplar şunlardır:

1. Âşığın şiirde işlediği içeriğin özü nedir? İçerik hangi yapı, form sınırları içinde sunulmuştur.?
2. Şiirde okuyucuya mesaj var mı, nasıl veriliyor?
3. Âşığın duygu, kültür ve estetik dünyasının kaynakları nelerdir?
4. Âşığın içerik ve yapıya hayat veren dili nasıl bir duygunun ürünüdür?
5. Kelime kadrosunun kaynağı nedir?
6. Âşığın dili özgün mü?
7. Şiir ne tür imaj ve sanatları içermektedir?
8. Şiir; içerik, yapı dil ve üslup yönünden geleneğe bağlı mı?

Âşık, şiirinde işlediği konuyla ilgili heyecan uyandırarak, güzellik ve mükemmeliyete ulaşır. Bu güzellik duygusu nedir? Şiirden beklenen bu unsurlar, o şiirin seslendiği toplumun bu alandaki heyecanlarını, kabullerini, zevklerini hattâ değer yargılarını ne derecede yansıtmaktadır? Şiirden beklenen fayda ve güzellik duygusu, okuyucuya nasıl, hangi yoldan, ne şekilde ve ne kadar yansıtılmıştır?

Metnin kelime anlamına katkıda bulunmaksızın nesre çevrilmesi, şekil ve içeriğin iki ayrı bölüm halinde verilmesi, kelime ilişkileri açısından metnin incelenmesi, motiflerin açıklanması ve sonuçta bu kelime ilişkileri ile motiflerin metne kazandırdığı yeni anlamların açıklanması gerekir. Her edebî eser gibi âşık şiirinin de tarihî, sosyal siyâsî bir zeminde geliştiğini dikkate alarak tahlil edilmelidir.

Sonuç:

Tahlile dayalı çalışmalar karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarındandır. Âşığın kelime kadrosu metinden yola çıkılarak değerlendirilmelidir. Kelime kadrosu değerlendirilirken âşığın duygu, düşünce ve hayal dünyası da ortaya çıkacaktır. Mecazi ve metaforik kavramlar değerlendirilirken metinde geleneğin ve âşığın yüklediği anlamlar aranmalıdır. Gelenek dışı âşığa özgü, özgün konu ve söyleyişler âşığın üslubunu belirleyecektir. Âşıkların monografik çalışmalarında konularına göre kavramlar ve buna bağlı olarak teşbih ve mecaz kadrosu da tespit edilmelidir. Âşığın çeşitli konuları algılayışı, onun estetik formunu, düşünce yapısını ortaya koyacaktır.

Âşığın şiirlerindeki konular kendi aralarında ana ve alt başlıklara ayrılmalıdır. Bir âşığın üslubu üzerine çalışma yaparken hayal ve mecaz dünyası, semboller, yeni imgeler, çarpıcı söyleyiş özellikleri, kelime çeşitliliği, çağırışım tutkusu, yalın ve dokunaklı söyleyişi, hayal ve duygu dünyasını kurarken anlam ve söz sanatlarını kullanışı, şiirlerinde âşığın kimliğini taşıyıcı dışında belirleyen biçim ve görünüşler, ayak, kafiye ve rediflerle

kurduğu ses kuruluşu, yinelemelerde ses, konu ve dil birlikteliği, ayak, kafiye ve rediflerde dış ahenk, kelime seçiminde iç ahenk sağlanıp sağlanmadığı, dil -anlam birlikteliğinin nasıl sağlandığı sorularının cevapları aranmalıdır .

Âşık, şiirlerinde kime sesleniyor? Dış dünyaya ait görüşlere bakışı nasıl? Bunları şiirlerinde aktarırken gelenek ne ölçüde etkili? Tespitlerdeki dikkati ve ayrıntılara eğilişi nasıl? Anlatımlardaki dil âşığın dil özelliği mi? Yoksa bir başka âşığın üslubu taklit mi ediliyor? Kelime seçiminde geleneğin payı nedir? Dilin hangi fonksiyonlarını kullanıyor? Bakış açısı nedir? Bu soruların cevapları bulunduğunda âşığın üslubu, onu diğer âşıklardan ayıran dili kullanışı, anlatım özellikleri ortaya çıkacaktır.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, Şerif, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara, 1986.

ARTUN Erman (2005) *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, İstanbul

.....(2007) "Âşık Şiiri Geleneğinde Dil, Üslup, Motif ve Metin Merkezli Anlama-Açıklama Üzerine Düşünceler" 14. KİBATEK Edebiyat Sempozyumu Gagavuz Kültürü Moldova

BİLGEGİL, M. Kaya (1980), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Sevinç Matbaası*, Ankara.

BORATAV P. Naili (1978), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul

CEYLAN, Ömür. (2000), *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul,

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. (2006), *Divanlar Arasında*, Kitabevi, İstanbul. ÇAVUŞOĞLU,

DİLCİN, Cem. (1991), "Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", *Türkoloji Dergisi*, IX. Cilt, Sayı:1, s. 43-98, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

KAPLAN, Mehmet. (1969), *Şiir Tahlilleri* (Tanzimattan Cumhuriyete Kadar), Bilmen Basımevi, İstanbul.

KONTANTAMER, Tunca. (1993), *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KÖKTÜRK, Şahin (2003), "Bayburtlu Zihni'nin Bir Koşmasının Ontolojik Analiz Metoduyla İncelenmesi", *Milli Folklor*, S. 60, Ankara.

KUT, Günay. (2000), "Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve ifade Şekli", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10. sayı, s. 169, İstanbul.

MENGİ, Mine. (2000), *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara.

MORAN, Berna. (1991), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul

TARLAN, Ali Nihad. (1981), *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

TÖKEL, Dursun Ali (2007), "Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer 2007.

WELLEK, R-Warren (1983), *Edebiyat Biliminin Temelleri* (Çev. A. Edip Uysal), KTB Yayınları, Ankara.